

Iz prakse za prakso

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 327(497.1:450):341.384"1945/..."

Prejeto: 20. 10. 2008

Restitucije arhivov, kulturno umetniških predmetov in bibliotek ter delitev arhivov med Jugoslavijo in Italijo po drugi svetovni vojni

MARIJA OBLAK ČARNI

direktorica Arhiva Republike Slovenije v pokoju
Brdnikova ul. 34a, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

S spremembo meje med Jugoslavijo in Italijo po drugi svetovni vojni so nastale tudi obveznosti prenosa arhivov, umetnin in druge kulturne dediščine. To vprašanje je urejala mirovna pogodba med Jugoslavijo in Italijo (1947) in na njej temelječi kasnejši sporazumi. Meddržavna pogajanja, ki so sledila, so dala določene rezultate, nekatera vprašanja pa so še danes popolnoma odprta.

KLJUČNE BESEDE: prenos arhivov, restitucija, Jugoslavija, Italija, arhivi, kulturne dobrine, umetnine

ABSTRACT

THE RESTITUTION OF ARCHIVES, LIBRARIES AND ITEMS OF CULTURAL
AND ARTISTIC VALUE AND THE DIVISION OF ARCHIVES BETWEEN
YUGOSLAVIA AND ITALY AFTER WORLD WAR II

The changing of the state border between Yugoslavia and Italy after WW2 brought about certain obligations in regard to the return of archives, works of art and other items of cultural heritage. The issue was regulated by the peace treaty of 1947 between Yugoslavia and Italy and by the later to be adopted agreements that were based on this treaty. International negotiations that followed gave certain results yet some issues have remained unresolved up till the present day.

KEY WORDS: return of archives, restitution, Yugoslavia, Italy, archives, cultural goods, works of art

"Mlada inteligenca v Kopru po pravici negoduje zaradi zavračanja vrnitve koprskih arhivov in umetnin, kajti ona se z uspehom poglablja v krajevno politično in umetnostno zgodovino in se čuti zaradi pomanjkanja virov najmočnejše prizadeta.

Ko so italijanske oblasti z naslonitvijo na nemške okupatorje leta 1944 izdale nalog za odvoz vsega navedenega iz Kopra, so se pri tem sklicevale, da je prenos arhivov in umetnin potreben zgolj iz varnostnih razlogov, zaradi ščitenja pred bombardiranjem itd. Take nevarnosti danes ni več ..." (Iz pisma z občnega zbora Zgodovinskega društva Jugoslovanske cone STO dne 15. 1. 1953 Vojni upravi JLA z zahtevo, da Italija vrne odpeljane arhive in umetnine).¹

S spremembo meje med Jugoslavijo in Italijo po drugi svetovni vojni so nastale tudi obveznosti – prenos arhivov, umetnostnozgodovinskih predmetov in druge kulturne dediščine. Kakor mejno problematiko so tudi to urejale mednarodne pogodbe, nekdanja pa pomemben del v zvezi s tem še danes ni izpolnjen. V prispevku predstavljam pregled 60 let trajajočih prizadevanj za ureditev tega vprašanja, ki so dala določene rezultate, vendar še ni vrnjeno vse tja, od koder je bilo odneseno. Naš del nekdanje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja je še vedno brez svojih dragocenih starih arhivov in umetnin in nova "mlada inteligenca" terja nadaljevanje prizadevanj za vrnitev.

Pri vprašanju arhivov in drugih kulturnih dobrin po drugi svetovni vojni je šlo za vrnitev arhivov in kulturnih predmetov, ki so jih italijanske okupacijske sile v letih od 1941. do 1943. odpeljale z jugoslovanskega ozemlja (restitucija), delitev administrativnih in zgodovinskih arhivov za ozemlje, priključeno Jugoslaviji z mirovno pogodbo leta 1947, (Julijska krajina) in vrnitev arhivov in kulturnih predmetov, odnesenih od tod med vojnama ter izročitev predmetov s tega ozemlja, ki jih je Italiji po prvi svetovni vojni izročila Avstrija. Vprašanje so urejali mirovna pogodba, podpisana 10. februarja 1947,² in na njej temelječi poznejši sporazumi, tako Sporazum o razdelitvi arhivov in dokumentov administrativnega značaja ali zgodovinskega interesa, podpisan 23. decembra 1950,³ Sporazum o reguliranju restitucije kulturnih dobrin Jugoslaviji, podpisan 15. septembra 1961⁴ in Pismo Minić –

Rumor v okviru Osimskih sporazumov leta 1975⁵ o ureditvi vprašanj kulturnih dobrin, umetniških del, arhivov ter katastrskih in zemljiških knjig iz cone B STO ter preostalih odprtih vprašanj glede arhivov, katastrskih in zemljiških knjig z ozemlja, priključenega po Mirovni pogodbi leta 1947.

Mirovna pogodba 1947

Mirovna pogodba je bila podpisana v Parizu 10. februarja 1947 in je začela veljati septembra 1947. O obvezni izročitvi kulturnih predmetov in arhivov skupaj z ozemljem, ki je bilo Jugoslaviji priznано z mirovno pogodbo, govori član 12 in Priloga XIV; član 75 pa obravnava restitucijske obveznosti Italije do starega jugoslovanskega ozemlja, od koder so italijanski okupatorji med drugo svetovno vojno odpeljali arhive in druge kulturne dobrine.

Člen 12 govori o vračanju kulturnih predmetov, ki niso vključeni med restitucije. Deli jih v dve skupini. V prvo (paragraf 1) sodijo predmeti umetniške, zgodovinske, znanstvene, pedagoške ali verske narave, tudi arhivsko, bibliografsko in dokumentarno (administrativno) gradivo, ki je bilo odneseno z ozemlja, priznanega Jugoslaviji z Rapalsko pogodbo med prvo italijansko okupacijo (med 4. novembrom 1918 in 2. marcem 1924), in predmeti, ki jih je po prvi svetovni vojni z Dunaja odpeljala italijanska vojna misija (tu gre predvsem za predmete iz Dalmacije). V drugo skupino (paragraf 2) sodijo kulturni predmeti skupaj s spisi in dokumenti iz tistega dela Julijske krajine, ki je bil priznan Jugoslaviji z mirovno pogodbo leta 1947. Italija je dolžna izročiti predmete, odnesene od tod po 4. novembru 1918, pa tudi predmete s tega ozemlja, ki sta jih Italiji izročili Avstrija in Madžarska na temelju mirovnih pogodb, podpisanih v Saint Germainu 10. 9. 1919 in Trianonu 4. 6. 1920, in na temelju konvencije med Avstrijo in Italijo, podpisane na Dunaju 4. maja 1920. V obeh primerih gre za "*objekte, ki imajo značaj javne lastnine*", pri tem pa ni bilo mišljeno, da gre za predmete v lasti javnopравnih ustanov, ampak se upošteva njihova funkcija; tako ne gre za interno strokovno biblioteko kakega urada, ampak za javno biblioteko in arhiv kakega zasebnega društva, npr. Società istriana di archeologia e storia patria.⁶ V obeh točkah je bila za Italijo določena obveznost remplasmana (paragraf 3).

V prilogi XIV je govor o odstopljenih ozemljih

¹ AS 1551, šk. 103, kopije iz Vojnoistorijskega arhiva v Beogradu VU-1- Vojaška uprava JLA STO.

² Ur. l. FLRJ št. 47/74/1001, 1947.

³ Ur. l. SFRJ, Mednarodne pogodbe, št. 10/1956, pod zaporedno št. 101.

⁴ Ur. l. SFRJ, Mednarodne pogodbe, št. 7, dne 21. 7. 1952.

⁵ *Osimski sporazumi* (z napako v prevodu pisma Minić – Rumor); Škorjanec: Osimski pogajalski proces, III. del, str. 213–214.

⁶ Zwitter: Naše kulturne revindikacije, str. 160.

na splošno in se ne nanaša samo na Jugoslavijo. Paragraf 1 v tej prilogi določa, da mora italijanska država državi naslednici skupaj z ozemljem odstopiti tudi dokumente administrativne narave ali zgodovinskega pomena. Po določitih paragrafa 4 mora Italija državi naslednici izročiti predmete umetniškega, zgodovinskega ali arheološkega pomena, ki so del kulturne dediščine ozemlja, ki ga je Italija odstopila, in so bili v obdobju italijanske oblasti odpeljani s tega ozemlja brez kake odškodnine in so v rokah italijanske vlade ali italijanskih javnih ustanov. Paragraf 18 pa določa, da bodo države naslednice in Italija sklenile sporazume o pravični delitvi imovine vsake lokalne oblasti, katere ozemlje bo delila nova državna meja in o nadaljevanju občinskih služb, potrebnih prebivalcem; to ni neposredno zajeto v drugih delih pogodbe.

Člen 75 vsebuje restitucijske obveznosti Italije do starega jugoslovanskega ozemlja. Tu gre za obvezno vračanje predmetov, ki so jih odnesli med okupacijo. Sklicuje se na deklaracijo Združenih narodov z dne 5. januarja 1943, ki določa, da bo Italija v najkrajšem možnem času vrnila lastnino, ki je v Italiji in jo je katera od sil osi v drugi svetovni vojni odpeljala s silo ali prisiljenjem z ozemlja katerega od združenih narodov, ne glede na poznejše transakcije, po katerih je sedanji lastnik prišel do teh predmetov. Italija bo sodelovala pri iskanju in restituciji teh predmetov ter bo nosila tudi stroške, ki bodo s tem v vezi nastali v Italiji (paragraf 4). Ukrepala bo tudi glede restitucije take lastnine, ki je prišla v tujino in jo imajo osebe, ki so pod njeno jurisdikcijo. Člen govori tudi o načinu postavljanja terjatev, njihove obravnave ter določa obveznost Italije za remplasma, če predmetov umetniške, zgodovinske ali arheološke vrednosti v posameznih primerih ne bi mogla vrniti. Restitucijske obveze v tem členu so bile posebno pomembne za Dalmacijo, od koder so italijanski okupatorji odpeljali mnogo arhivov in muzealij, zlasti od julija do septembra 1943, od padca Mussolinija do kapitulacije Italije.

Restitucije v letih 1948–1949

V začetku leta 1948 je Jugoslavija izročila Italiji svoje zahteve za vrnitev arhivov, kulturno-umetniških in zgodovinskih predmetov. Restitucijo za vsa področja je vodil posebni oddelek reparacijske komisije pri vladi FLRJ.⁷ V Rimu pa je pri jugo-

slovanskem veleposlaništvu delovala restitucijska delegacija, ki je tja odpotovala februarja 1948. Vodil jo je Rafo Ivančević. V okviru delegacije so delali strokovnjaki za železniški vozni park in material, zlato, srebro in vrednostne papirja, za ladje trgovske mornarice, vojni material, industrijske objekte in za kulturno-umetniške predmete ter arhive in biblioteke. V ekspertni skupini za arhive in biblioteke ter kulturno umetniške predmete so bili prof. dr. Grga Novak, prof. Grga Gamulin in dr. Stjepan Gunjača, direktor muzeja v Splitu, pozneje še dr. Milko Kos,⁸ Jože Maček, direktor Osrednjega državnega arhiva v Ljubljani, in dr. France Stele. Eksperti so na terenu iskali odneseno jugoslovansko lastnino. Kulturne predmete in arhivsko gradivo so našli predvsem v muzejih, arhivih in sorodnih institucijah.

Leta 1948 je dr. Grga Novak v Benetkah odkril in prevzel nekaj arhivov in kulturnih predmetov, odnesenih med vojno iz Dalmacije. Januarja 1949 so v spremstvu dr. Stjepana Gunjače odposlali v Jugoslavijo v 60 zabojih šibeniški, trogirski, kotorski in hercegnovski arhiv.⁹ Dr. Milko Kos in Jože Maček sta v prvi polovici leta 1949 pripravljala za prevoz v Jugoslavijo preostale materiale. Julija 1949 so iz Italije odposlali drugo pošiljko arhivov in umetniških predmetov, ki jih je dotlej pripravila restitucijska delegacija (tudi zadržke materiale; v izročitev je italijanska vlada privolila kljub prvotnim zadržkom). Gradivo je v dveh vagonih konec julija prispelo na Reko. V pošiljki je bilo 139 zabojev reških arhivov, 5 zabojev z umetninami, namenjenimi za Restavratorski urad v Splitu, 26 zabojev muzejskih predmetov iz Zadra, shranjenih v Palazzo ducale v Benetkah, in 76 zabojev, 1 kovček in 1 zavo materiala iz Državnega arhiva v Zadru.¹⁰

Jugoslovanska stran si je prizadevala tudi za čimprejšnjo delitev administrativnih in zgodovinskih arhivov v Gorici. Pričakovala je, da bo komisija v Gorici začela delati že spomladi 1949, zato sta februarja odpotovala v Italijo prof. Milko Kos in Jože Maček. A italijanska vlada tedaj ni privolila. Povezala je delitev arhivov, kakor tudi izročitev zadržkega materiala, z uspehom jugoslovansko-italijanske komisije, ki je v tem času v Beogradu razpravljala o lastnini optantov. Pogajanja naj bi se začela, ko bo ta komisija končala delo. V izročitev

⁷ AJ 54, fasc. 156/262, fasc.158/266 (Vse citirane dokumente iz Arhiva Jugoslavije hrani v kopijah tudi Arhiv Republike Slovenije).

⁸ SAZU, Osebni fond Milko Kos, fasc. 1. Poročilo M. Kosa Ministrstvu za prosveto vlade LRS – Oddelku za restitucije 29. junija 1949.

⁹ AJ 54, fasc. 63/134–135. Dopisa Oddelka za restitucije 22. 1. 1949 in Državnega arhiva v Zadru 7. 3. 1949 Ministrstvu za nauku i kulturu FNRJ v Beogradu.

¹⁰ SAZU, Osebni fond Milko Kos, fasc. 74.

zadrskih materialov je takrat privolila, izročitev administrativnih in zgodovinskih arhivov v Gorici pa je bila odložena do leta 1951, ko je bil podpisan poseben sporazum.

Pogajanja o preostalih kulturnih restitucijah so se nadaljevala. Glavni restitucijski kompleksi so bili gradivo Speleološkega inštituta v Postojni, arheološki predmeti iz Sv. Lucije (danes Most na Soči), biblioteka Paravia iz Zadra, cerkveni zvonovi iz Slovenije in Istre, muzejske in knjižne zbirke iz Pulja, strokovna biblioteka idrijske šole za čipkarstvo, biblioteka Kulturne zveze, osnovnih šol in državne gimnazije s priključenega ozemlja in gradiva Biološkega inštituta iz Rovinja. V poročilih ekspertov lahko beremo, da je bila *"borba z večimi načini zavlavljevanja, zadrževanja in preprečevanja"* še težavnejša kot za arhive. Pogovori so bili prekinjeni konec leta 1949,¹¹ ko je restitucijska delegacija v Rimu prenehala delati. Pogajanja na preostalih področjih so bila končana, le vprašanje kulturnih restitucij je ostalo odprto še več kot desetletje. Pogajanja o vrnitvi so se nadaljevala šele v začetku 60. let.

Sporazum o razdelitvi arhivov za priključeno ozemlje, 1950

"Sporazum o razdelitvi arhivov in dokumentov administrativnega značaja ali zgodovinskega interesa, ki se nanašajo na območja odstopljena v smislu mirovne pogodbe", sta podpisala za Jugoslavijo pooblaščen minister dr. Mladen Iveković in za Italijo zunanji minister grof Carlo Sforza v Rimu 23. decembra 1950.

Sporazum je določil, da bo italijanska vlada izročila jugoslovanski vladi arhive in dokumente administrativne narave ali zgodovinskega pomena, navedene v Prilogi XIV mirovne pogodbe, ki jih ima italijanska država, lokalne javne skupnosti, javne ustanove ali društva in združenja v javni lasti. Če gradiva ni v Italiji, ga bo italijanska vlada prikrbela in izročila jugoslovanski vladi (čl. 1).

Po opredelitvi gradiva, ki je prišlo v poštev za izročitev, je v sporazumu navedeno, da so arhivi in dokumenti administrativne narave tako spisi centralne administracije kot spisi lokalnih javnih administracij. Posebej je bilo razumljeno, da se na odstopljeno območje v smislu paragrafa 1 Priloge XIV nanašajo:

- spisi, ki zadevajo sam teritorij, in spisi, ki zadevajo dobrine, odstopljene v smislu citiranega paragrafa, kot so katastrski registri, karte in plani; načrti, risbe, projekti, statistike in drugi po-

dobni dokumenti tehniških administracij, ki zadevajo med drugim javna dela, železnice, rudnike, javne vode, luke in ladjedelnice;

- spisi, ki so pomembni za celotno prebivalstvo ali posamezne kategorije, kot so matične knjige, statistike, registri ali drugi dokumenti in dokazi o diplomah o izobraževanju, ali dokazi o sposobnosti za opravljanje določenih poklicev;
- spisi, ki zadevajo določene kategorije dobrin, okolščin ali privatnopravnih razmerij, kot so notarski spisi in sodni dosjeji. Z izrazom zgodovinski arhivi so bili mišljeni poleg gradiva, ki ga hranijo zgodovinski arhivi, tudi dokumenti, spisi, načrti in projekti spomenikov zgodovinskega in kulturnega pomena (člen 2).

Za izvršitev tega sporazuma bo ustanovljena šestčlanska mešana komisija, ki bo po potrebi lahko vključila še izvedence (čl. 3). Njen sedež bo v Gorici (čl. 4).

Komisija bo izdelala postopek za svoje delovanje. Zasedala bo tudi v zmanjšanem številu kot podkomisija – samo z enim predstavnikom vsake strani. Mesta, kjer je shranjeno gradivo, bodo za komisijo in podkomisije odprta, zagotovljeno bo najširše sodelovanje pristojnih oblasti. Odločitve komisije in podkomisij bodo dokončne. Ob nesoglasju bosta odločali vladi (čl. 5).

Katastri, zemljiške knjige, matične knjige, davčni registri, spisi in registri o pobiranju davkov in taks, načrti in elaborati tehniške administracije ter gradivo, za katerega bo menila da je pomembno za obe strani, in material, ki ga po mnenju komisije ni mogoče deliti, bo dobila stran, za katero je pomembnejši. Ta bo drugi strani izročila kopije. Če bo originalov več, bo izročen samo eden (člen 6).

Gradivo bo izročeno v najkrajšem možnem roku, posebno gradivo, navedeno v prilogi (čl. 7).

Prenos gradiva bo oproščen taks in davkov. Stroške za transport bosta nosili obe strani (čl. 8).

Italijanska stran bo hranila gradivo do končne izročitve. Brez privolitve jugoslovanske vlade ga ne bo izločevala (čl. 9).

Sporazum je začel veljati z dnem podpisa (čl. 10).

Sporazumu sta bila priključena Priloga A (k čl. 7) in pismo, s katerim je jugoslovanska vlada ugodila italijanski prošnji, da bodo jugoslovanski organi po hitrem postopku izročili razne dokumente, ki bi jih potrebovale osebe, ki prebivajo v Italiji, a so nekoč imele domicil na Jugoslaviji priključenem ozemlju.

V Prilogi A pa je navedeno gradivo, ki naj bi bilo takoj izročeno, to so:

- katastri, zemljiške knjige in knjige civilnega stanja;

¹¹ AJ 54, fasc. 63/134, 135. Dopis Reparacijske komisije 29. 5. 1950 Poslanstvu FNRJ v Rimu, Pov. br. 740.

- sodni dosjeji prejšnjih okrajnih sodišč v Ajdovščini, Kanalu, Kobaridu, Sežani, Ilirski Bistrici, Idriji in Cerknem;
- tehnična dokumentacija za ceste in železnice;
- kopije statistik o prometu in dokumenti o graditvi in rekonstrukciji pristanišč, vsi dokumenti o obstoječih morskih gradnjah in graditvah ladij, namenjenih stalni službi pristanišč;
- tehniški arhivi električnih central, kablov in transformatorskih postaj;
- tehnična dokumentacija o rudnikih;
- načrti, elaborati in drug material o industriji;
- statistika in dokumentacija o kmetijstvu, tudi arhivi in knjige ergele v Lipici;
- arhivi, načrti in statistike gozdov;
- podrobni načrti mednarodnega kabla Kobarid–Predel;
- material arhiva zgodovinskega pomena, ki ga hrani Pokrajinska biblioteka v Gorici.

Januarja 1951 je slovenska vlada o sklenitvi sporazuma obvestila ministrstva, generalne direkcije, komiteje, Geodetsko upravo in Versko komisijo.¹² Pozvala jih je, naj za področje, ki je v njihovi pristojnosti, dopolnijo podatke, ki so jih že zbrali, o tem, kaj nam je Italija po mirovni pogodbi dolžna izročiti. Podatke bodo dali na voljo posebni jugoslovansko-italijanski mešani komisiji. Podoben poziv je razposlalo tudi Ministrstvo za novoosvojenе kraje v Voloski.¹³ Pripravljanje seznamov gradiva, potrebnega za postavitev oz. nadaljevanje uprave na priključenem ozemlju, ki je bilo tako rekoč brez zgodovinskih in tekočih administrativnih arhivov, je bilo zelo težavno. Vsa administrativna središča, kakor tudi Pokrajinska biblioteka v Gorici, ki je hranila zgodovinske arhive s tega območja, so ostali v Italiji. Poleg tega je bilo mnogo arhivov in kulturnih predmetov odpeljanih ali uničenih, največkrat pa ni bilo mogoče najti nič zabeleženega o tem. V seznamu, ki ga je Okrajni ljudski odbor v Gorici 9. aprila 1951 poslal Ministrstvu za novoosvojenе kraje v Volosko,¹⁴ je bilo v 24. točkah obsežno gradivo, ki bi ga morali dobiti iz Italije in je zadevalo občine, v celoti ali delno priključene Jugoslaviji. Morali bi dobiti zemljiške knjige z zbirkami listin, kataster, gozdarski arhiv in gozdni kataster, načrte za vodovode, električne centrale in omrežje, za regulacijo reke Vipave, načrte cestnega

omrežja, statistične podatke o kmetijstvu, anagrafsko gradivo, šolske statistike in šolske matične knjige, zdravstvene statistike in statistike o nalezljivih boleznih, delavske knjižice, podatke o izplačani vojni škodi iz druge svetovne vojne, sezname izplačanih pokojnin in invalidnin, podatke o davkih. Prav tako arhive notarjev iz Kanala, Ajdovščine, Vipave in Gorice, administrativni arhiv za "*odstopljeno ozemlje in to za vse stopnje oblasti*", sodnijski arhiv za okrajno in okrožno sodišče, arhiv nekdanjega deželnega zbora z arhivom nekdanje avstrijske uprave, arhiv deželnega sveta (Consiglio Provinciale), škofjski arhiv za vse duhovnije jugoslovanskega dela Goriške nadškofije, zgodovinske arhive za občine Medana, Biljana, Kožbana ter delno Dolenje iz nekdanjega okraja Gradiška, arhiv državnih železnic, arhive razpuščenih slovenskih organizacij in del Pokrajinske biblioteka (Biblioteca Governativa), ki se je nanašala na naše ozemlje.

V istem dopisu so sporočili, da doslej niso našli nobenih arhivov ali listin, ki bi jih bili po mirovni pogodbi dolžni izročiti Italiji.

Pogajanja v Gorici 1951–1955

Na podlagi sporazuma ustanovljena mešana jugoslovansko-italijanska komisija je začela delovati julija 1951 v Gorici. Vodja jugoslovanske delegacije v komisiji je bil v začetku Karel Mejak, za njim pa Branko Grubić, vodja italijanske delegacije je bil Emilio Re, inšpektor državnih arhivov in pooblaščenec za restitucijo jugoslovanskih arhivov. Izvedenec za finance je bil Aleksander Stojanović, za zgodovinske arhive dr. Matko Rojnić, direktor Študijske knjižnice v Zagrebu, član delegacije pa Ante Markotić. Okrajni ljudski odbor Gorica je za dajanje informacij o finančnem področju imenoval Alojza Stepančiča in Radivoja Pavliča. Dr. Matko Rojnić je pregledal arhiv v Pokrajinski biblioteki v Gorici, da bi pripravil predlog za pogajanja. Konec oktobra 1951 je prišel v Ljubljano in se sestal z vodjo delegacije Karlom Mejakom, dr. Milkom Kosom in ravnateljem Osrednjega državnega arhiva Jožetom Mačkom. Oblikovali so predlog stališč za jugoslovansko delegacijo.¹⁵

¹² AS 222, Okrožnica predsedstva vlade LRS, pov. 4/51, 16 januar 1951.

¹³ PANG 80, fasc. 1510. Dopis ministrstva za novoosvojenе kraje, glavna uprava Volosko, pov. 23/51, 2. 4. 1951.

¹⁴ PANG 80, fasc. 1510. Dopis IO OLO Gorica, štev. pov. 219/1951, Solkan, 9. 4. 1951.

¹⁵ SAZU, Osebni fond Milko Kos, fasc. 73. Poročilo Matka Rojnića (nepodpisano) o obisku v Ljubljani. Po Rojnićevem poročilu so v Ljubljani oblikovali ta predlog: Arhiv goriških stanov naj se ne deli in naj ostane v Pokrajinskem arhivu v Gorici. Iz tega fonda dobimo mikrofilme za vse spise do leta 1754, tudi tiste, ki se nas direktno ne tičejo, spise po letu 1754 pa bo jugoslovanska stran odbrala za mikrofilmanje. Iz gradiva po letu 1792 naj se nam izroče spisi, ki se nas tičejo. Ostale arhivalije, kot so urbarji, vizi-

Italijanski izvedenec je po okrajih pregledal ohranjene dokumente in knjige s področja davkov in pripravil seznam občin, ki so pripadle Jugoslaviji (po italijanski administrativni razdelitvi v davčne okraje):¹⁶ Ajdovščina, Rihemberk (danes Branik), Sv. Križ (danes Vipavski Križ), Št. Vid (danes Podnanos), Col v okraju Ajdovščina;¹⁷ Dobrovo v okraju Krmin; Kanal, Čepovan, Komen, Grgar, Gorica predmestje, Miren, Dornberk, Opatje selo, Renče, Anhovo, Štanjel, Šempas, Kojsko, Trnovo, Temenica iz okraja Gorica; Cerčno, Idrija, Črni Vrh iz okraja Idrija; Breginj, Kobarid, Kal, Grahovo, Bovec, Sv. Lucija (danes Most na Soči), Soča, Tolmin iz okraja Tolmin.

Izvedenci so pregledovali gradivo po institucijah, ga verificirali in popisali. Ko je o njem sklepala mešana komisija, so bile opravljene primopredaje. Primopredajne zapisnike sta podpisala predsednika obeh delegacij. Gradivo je bilo potem izročeno ustreznim organom in ustanovam.

Primopredaja 19. decembra 1951¹⁸

Železnice. Jugoslovanska stran je prevzela 12 fasciklov spisov in načrtov s seznamami in izjavami. Priloženi so bili seznamami dokumentov, ki so jih že predtem Jugoslovanskim državnim železnicam izročile zavezniške oblasti.

Trgavska mornarica. Dva fascikla dokumentov s seznamoma. Gradivo je za trgovsko mornarico prevzel strokovnjak ing. Franc Lukovšek.

Gozdarsstvo. Deset fasciklov dokumentov in katastrskih map s tremi seznamami (iz urada Corpo forestale dello Stato Ispettorato ripartimentale Gorizia). Priložen je bil seznam gradiva iz Gozdarskega urada v Gorici, ki so ga zavezniške oblasti 9. avgusta 1946 izročile za ing. Justa. Prevzel: podpis nečitljiv.

Primopredaja 20. decembra 1951

Pravosodje:

a) Zemljiška knjiga – 147 zemljiških knjig z ma-

tacijski zapisniki idr., ki se tičejo našega ozemlja, bomo zahtevali v originalih. Z ozirom na to, da je jugoslovanska stran odstopila od delitve arhiva, pričakuje enak odnos italijanske strani v primerih, ko bomo zahtevali arhive, za katere smo bolj zainteresirani od Italije.

¹⁶ PANG 80, fasc. 157, tajništvo, št. 106/51. Delegacija vlade FNRJ za podelu arhiva sa Italijom, br. 109, Gorica, 19. 10. 1951.

¹⁷ V seznamu ni občin Črniče in Vipava.

¹⁸ Diplomatski arhiv v Beogradu hrani primopredajne zapisnike v fondu Politični arhiv. Kopije vseh citiranih dokumentov iz Diplomatskega arhiva v Beogradu hrani Arhiv Republike Slovenije.

pami za davčni občini Gorica in Kanal ter preostalo zemljiškoko knjižno in drugo gradivo sodišča (preture) v Kanalu,

- b) gradivo skrbništva mladoletnikov s priključnega ozemlja,
- c) gradivo stečajev in poravnjav,
- d) gradivo trgovskih društev.

Arhive je za Okrajno sodišče Gorica prevzel predsednik Lovro Kerč.

Primopredaja 15. februarja 1952

Kmetijstvo:

Arhivski dokumenti o melioracijah zemljišč, o plemenskih živalih, sadjarstvu, vrtnarstvu in razne publikacije s priloženimi seznamami. Gradivo je prevzel: podpis nečitljiv.

Kataster:

A Protokoli katastrskih parcel (protocolli delle particelle), nanašajoči se na priključene davčne občine, posestni listi (Fogli di possesso), numerični seznamami (Elenchi numerici), abecedni seznamami (Elenchi alfabetichi), arhivski dokumenti, ki se nanašajo na leta, ko so bile spremembe, indikacijske skice, indikacijske skice "lucido nuovo ristampe", stare mape, 125 indikacijskih skic za občine, ki jih je presekala nova državna meja. Gradivo je za jugoslovansko stran prevzel: podpis nečitljiv.

B Seznam katastrskega gradiva iz katastrskih uradov Gorica in Tolmin (Ufficio Catasto Fondiario), ki je bil izročen italijanski strani.

Šolstvo:

10 fasciklov arhivskega gradiva šolskih direktij (Direzione Didattica) Miren, Kojsko, Kobarid in Kanal v Šolskem nadzorništvu Gorica (Provveditorato agli studi di Gorizia); seznamami učiteljev. Prevzel: podpis nečitljiv.

Primopredaja 5. avgusta 1953

Elektrifikacija:

Električni vodi (40 visoke napetosti in 21 nizke napetosti) in vodne derivacije (27 velikih in 339 malih), specifikirano v ustreznih seznamih.

Kabel Kobarid – Predel: 1 fascikel načrtov shematske trase kabla. Na zapisniku o predaji je pripisano: Pošlje se dne 5. VIII. 1953 direktiji PTT v Ljubljano. Upravnik Okrajne pošte Nova Gorica: podpis nečitljiv.

Novi mestni gradbeni kataster:

Obrazci Mod 1 in Mod 2 in načrti, ki se na-

našajo na te obrazce za občine: Ajdovščina, Bre-gin-j, Kal nad Kanalom, Kanal, Kobarid, Dobrova, Črniče, Čepovan, Cerknjo, Komen, Vipavski Križ, Štanjel, Dolenje, Grgar, Grahovo, Gorica, Idrija, Most na Soči, Miren, Črni vrh nad Idrijo, Zali Hrib (danes Dornberk), Opatje selo, Bovec, Kojsko, Renče, Branik, Anhovo, Šempas, Soča, Trnovo, Temenica, Tolmin, Vipava, Podnanos in Col.

Notarji:

Originalni dokumenti notarjev iz Ajdovščine (Arturo Lokar, Carlo Colloti), Kanala (Giuseppe Berdon, Corrado De Fabris, Francesco De Franceschi, Arturo Lokar /tudi Ajdovščina/), Kobarida (Carlo Herborn, Guido Gustin, Giuseppe Boschini), Cerknega (Giuseppe Musmeci, Carlo De Franceschi), Komna (Ignazio Kotnik, Ezio Galante, Manlio Malabotta, Ferruccio Sartori), Idrije (Giuseppe Grusovin, Ferruccio Bocassini, Tommaso Prever, Francesco Tavzes), Tolmina (Felice De Fabris, Ignazio Kotnik /tudi Komen/) in Vipave (Giuseppe Gioseffi, Marco Pushnik, Giuseppe Mosetig).

Primopredaja 26. maja 1954

Direktni davki:

Okrajni davčni urad Gorica (Ufficio distrettuale delle imposte dirette Gorizia): sezname davkoplačevalcev po občinah; dokumenti o obdavčenju dohodka od zemljišč in stavb (priloge št. 1 – 2 – 3). Prevezel za Okrajni ljudski odbor: J. Humar (?)

Davkarinja:

Davčna kartoteka, ki jo je vodila Hranilnica v Gorici (170 fasciklov s 69.049 kartoni in specifikacija po občinah). Prevezel za Okrajni ljudski odbor Gorica: načelnik J. Humar (?).

Primopredaja 23. junija 1954

Pravosodje:

Okrožno sodišče Gorica (Tribunale di Gorizia) kazenski spisi 1936–1947. Prevezel za Okrožno sodišče Gorica: predsednik Boris Sartori.

Okrožno javno tožilstvo Gorica (Procura della Repubblica di Gorizia), kazenski spisi 1933–1945. Prevezel za Okrožno javno tožilstvo: Franc Bajec, okrožni javni tožilec.

Okrajno sodišče Gorica (Pretura di Gorizia), kazenski spisi 1933–1947. Prevezel za Okrajno sodišče Gorica: predsednik Lovro Kerč.

Okrajno sodišče Krmin (Pretura di Cormons), kazenski spisi 1933–1947. Prevezel za Okrajno sodišče Gorica: predsednik Lovro Kerč.

Zemljiškokenjižne zadeve:

Kopije zemljiškokenjižnih vložkov, ki se nanašajo na katastrske parcele davčnih občin Dolenje, Gabrje, Pristava, Rupa in Vipolže, katerih območje je presekano z novo državno mejo. Kopijam so priloženi številčni indeksi parcel. Gradivo je prevzel za Okrajno sodišče Gorica: predsednik Lovro Kerč.

Notarji:

Prepisi dokumentov (iz arhiva Archivio Notarile Distrettuale di Gorizia), ki sta jih sestavila notarja Karlo Čibej (od 6. 2. 1919 do 31. 7. 1927, 6 fasciklov) in dr. Mario Pascoletto (od 20. 1. 1919 do 26. 9. 1929, 9 fasciklov). Prevezel za Okrajno sodišče Gorica: predsednik Lovro Kerč.

Primopredaja 27. septembra 1954

Notarji:

Prepisi dokumentov notarjev Colottija, Ballabena, Herbona, Grusovina, Quarantotta, Collauttija in De Petrisa (13 fasciklov).

Zemljiškokenjižne zadeve:

Prepisi zemljiškokenjižnih vložkov delov območja, ki ga je dobila Jugoslavija v občinah Gorica, Miren, Šentmaver, Dolnja Vrtojba in Mirnik in parcelni indeksi, ki se nanašajo na celotno območje omenjenih občin (19 fasciklov). Prevezel za Okrajno sodišče Gorica: predsednik Lovro Kerč.

Pravosodje (skupaj 125 fasciklov):

Okrožno sodišče Gorica (Tribunale di Gorizia) kazenski spisi 1919–1930. Prevezel za Okrožno sodišče Gorica: predsednik Boris Sartori.

Okrajno sodišče v Gorici (Pretura di Gorizia) kazenski spisi 1922–1932.

Okrožno javno tožilstvo (Procura della Repubblica di Gorizia) kazenski spisi 1931–1932.

Okrajno sodišče v Krminu (Pretura di Cormons) kazenski spisi 1919, 1921–1932.

Konec septembra 1954 se je sestala mešana komisija,¹⁹ da bi pregledala opravljeno delo. Za leto 1955 je načrtovala končanje dela, ko bi bil izpolnjen Sporazum iz decembra 1950, kolikor zadeva arhivsko gradivo Goriške pokrajine, ki je bilo v tej pokrajini, in notarskega fonda iz Pulja, ki so ga hranili v Benetkah in je prešel kot izjema v njeno pristojnost.

Arhivsko gradivo puljskega notariata je jugoslovanska stran zahtevala v celoti. Sprejet je bil kom-

¹⁹ AS 0, šk. 74. Kopija zapisnika MK dne 29. 9. 1954.

promis, da se ugotovi njeni zahtevi, s tem da bo arhivsko gradivo, ki ga je hranila Pokrajinska biblioteka v Gorici, v celoti pripadlo Italiji. Pri tem je bilo določeno, da bo Jugoslavija brezplačno dala kopije notarskih aktov iz puljskega fonda, ki bi zanimali osebe, ki žive v Italiji. Italija pa bo izdelala in izročila fotokopije in mikrofilme dokumentov iz Pokrajinske biblioteka na podlagi zahtev, ki jih je prejela od jugoslovanske strani leta 1951.

Mešana komisija je po posameznih področjih (notarji, zemljiška knjiga, finance, pravosodje) evidentirala, kaj je še potrebno izročiti jugoslovanski strani in predvidela datume primopredaj.

Naslednje leto se je mešana komisija v Gorici večkrat sestala,²⁰ da bi pripravila gradivo, ki ga je jugoslovanska stran še zahtevala, in sicer civilno-pravne, nepravne in izvršilne postopke sodišča v Gorici, določila roke ter opravila primopredaje.

V primopredaji 6. aprila 1955 v Gorici je jugoslovanska stran prevzela:

Finančne zadeve:

Iz registrskega urada v Gorici predmete, ki so se nanašali na obdavčenje lastnine pravnih oseb "tassa di manomorta", ki so pripadle Jugoslaviji (1 fascikel).

Notarji:

16 fasciklov prepisov spisov notarjev Marega, Gnota in Seculina in originale testamentov notarjev Bellabena, Čibeja, Colauttija, Colottija, De Petrisa, Gnota, Grusovina, Herbona, Marege, Pascoletta, Seculina (1 fascikel).

Pravosodje:

61 fasciklov prepisov 8.621 evidenčnih kartonov kazensko obsojenih oseb v Gorici Okrožnega sodišča in Preture v Gorici.

Zemljiška knjiga:

54 fasciklov prepisov zemljiškooknjižnih vložkov za občine Gorenje in Dolenje Cerovo, Podsabotin, Solkan, Opatje selo, Šempeter, Gornja in Dolnja Vrtojba, Nova vas, Števerjan, Medana in Biljana ter 2 ovoja z 98 mapami.

Prevzeto gradivo so naslednji dan prenesli na jugoslovansko stran in ga izročili pristojnim organom.

V dneh od 16. do 22. aprila 1955, po končanem delu v Gorici, so se v Rimu na sedežu Mikrofotografskega centra, kjer naj bi naredili mikrofilme dokumentov iz goriške Pokrajinske biblioteka, ki so

jih odbrali jugoslovanski strokovnjaki, sestali prof. Rojnić, prof. Maček, dr. Colifano in g. Giustinian. Dogovorili so se za označevanje posnetkov in za pregleden sistem kartoniranja. Dogovorjeno je bilo, da se bo zaradi primopredaje mikrofilmov mešana komisija sestala v Rimu 26. novembra 1955.

Dne 7. maja 1955 so jugoslovanski izvedenci v Benetkah prevzeli puljski notarski arhiv, ki je vseboval dokumente 169 javnih notarjev od 16. stol. dalje, v 89 zabojih v skupni teži ok. 7.000 kg. Z ladjo so ga prepeljali na Reko in izročili Okrajnemu sodišču na Reki. Delo so končali 9. maja 1955.

Dne 13. maja 1955 je vodja delegacije Branko Grubić Državnemu sekretariatu za zunanje zadeve v Beogradu poročal,²¹ da je naloga, ki mu je bila zaupana, skoraj končana, v Rimu je bilo treba prevzeti le še kopije gradiva iz goriške Pokrajinske biblioteka in v Gorici nekaj gradiva pravosodja. Zapisal je še, da "rezultate, tako glede roka, v katerem so bili posli opravljeni, kakor tudi glede prevzetega gradiva, lahko povoljno oceni".

Snemanje na mikrofilm v Mikrofotografskem centru italijanskih državnih arhivov v Rimu je bilo končano februarja 1956. Ravnatelj Državnega arhiva Slovenije Jože Maček je mikrofilme prevzel 22. 2. 1956; v Ljubljano jih je pripeljal član jugoslovanske delegacije v mešani komisiji dr. Boris Sartori, predsednik okrajnega sodišča v Novi Gorici. Skupaj je bilo sprejetih 507 filmskih zvitkov s temi posnetki:

- 1) 80 listin iz obdobja 1291–1798 (filmska zvitka številki 1, 2)
- 2) 15 urbarjev 1504–1810 (štev. filmskih zvitkov 1–71 in 507)
- 3) skupine dokumentov: sodni spisi (film štev. 72), vojaške zadeve (film štev. 72), investiture in privilegiji (film štev. 72, 73), notarski in zasebni spisi (film štev. 73–75), ekonomske zadeve (film štev. 76, 77), fond Delmestri (film štev. 77, 78), politica I (film štev. 78, 79), politica II (film štev. 79–86), Magistratura Veneta (film štev. 86), Varia (film štev. 86), Stampati (film štev. 86), cerkvene zadeve (film štev. 87–93), zasebni arhiv (film štev. 93, 94)
- 4) Morellijev indeks in spisi, ki sestavljajo t. i. Morellijevo zbirko v arhivu deželnih stanov Goriške v letih 1500–1754 (film štev. 95–355)
- 5) stanovski spisi in letni indeksi k njim
- 6) skupine spisov: a) Magistrato Commerciale (film štev. 404–445), b) Pie fondazioni (film štev. 445–454), c) Giurisdizioni e signorie confini (film štev. 455–495), d) Mirovna pogodba med

²⁰ DA PA, 1955, Italija. Beleške zasedanj MK, dopisi, poročila, marec – junij 1955.

²¹ Prav tam. Poročilo B. Grubića 13. 5. 1955.

Beneško republiko in Avstrijo (film šte. 495–500), e) Ruole Normali (film šte. 500–506).²²

Gradivo za priključeno ozemlje, prevzeto v Trstu 1953–1954

Arhivi za Goriško pokrajino in drugo Jugoslaviji priključeno ozemlje so bili tudi v Trstu. Jugoslovanska gospodarska delegacija je že 14. marca 1948 poslala zavezniški vojni upravi angloameriške cone STO restitucijske zahtevke in predlagala, da bi njena delegacija obiskala Trst in o tem razpravljala. Zavezniška uprava je menila, da je to stvar jugoslovanske in italijanske vlade. Če pa bi kako lastnino ali dokument našli v njihovi coni, bi bili pripravljene o tem razpravljati in predmete predložiti zainteresirani strani.²³

Spomladi 1953 je zavezniška vojaška uprava na prošnjo Okrajnega ljudskega odbora Koper dovolila kopiranje in prepisovanje katastrskih operatov v Katastrskem tehničnem uradu (Ufficio Tecnico del Catasto) v Trstu.²⁴

Pozneje je ZVU dovolila tudi izročanje originalov, tako sta 13. avgusta 1953 na oddelku za finance zavezniške vojaške uprave Karel Miklavčič in Franc Počkaj prevzela 6.706 originalnih map (*coloriranih*), izdelanih v letih 1811–1823 in 1823–1913 od nekdanje avstrijske administracije, ki se nanašajo na območje provinc Reka, Gorica, Istra, Trst in Zadar, ki je bilo priključeno Jugoslaviji z mirovno pogodbo 1947.²⁵

Dne 12. februarja 1954 pa je Karel Miklavčič prevzel:

7.527 posestnih listov v 39 fasciklih,
33 zapisnikov katastrskih parcel,
32 abecednih seznamov posestnikov,
32 številčnih seznamov posestnih listov,
212 katastrskih map nove evidence,
201 katastrsko evidenčno mapo,
207 novih katastrskih indikacijskih skic,
161 starih katastrskih indikacijskih skic,
29 posebnih fasciklov izkazov sprememb raznih katastrskih občin in originalnih indikacijskih skic za

20 k. o. Navedeni operati pripadajo katastrskim okolišem Sezana, Štjak in delno Trst, torej ozemlju, ki je bilo priključeno Jugoslaviji z mirovno pogodbo leta 1947.²⁶

Februarja 1954 je Slovenija zahtevala izročitev operata agrarnih skupnosti za ozemlje, ki je po zadnji vojni pripadlo Jugoslaviji, kot tudi operata, ki so ga italijanske okupatorske oblasti med vojno prevzele v Ljubljani in drugih mestih.²⁷ 21. junija 1954 je zavezniška vojaška uprava izročila dokumente, ki so bili v uradu komisariata za civilne zadeve v Trstu in so se nanašali na območje, ki je bilo z mirovno pogodbo priključeno Jugoslaviji. Njegov zastopnik Robert Caprini je pooblaščenca jugoslovanske vlade ing. Karlu Miklavčiču izročil:

- 1) zadeve, ki so se nanašale na delitve občinskih zemljišč, ki so bile zbrane po likvidacijskem komisarju ukinjene province Gorica in odstopljene komisarju za civilne zadeve v Trstu leta 1925,
- 2) zadeve, ki so se nanašale na tekoče agrarne operacije in jih je komisarju za civilne zadeve v Trstu odstopil komisar za agrarne operacije v Ljubljani leta 1929,
- 3) zadeve, ki so se nanašale na dokončne agrarne operacije in so odstopljene komisarju za civilne zadeve v Trstu odstopila komisija za agrarne operacije v Ljubljani leta 1929,
- 4) spisi nekdanjih lokalnih komisij Postojna, Vipava in Ljubljana, ki so se nanašali na zemljiške ureditve in so bili predani komisarju za civilne zadeve v Trstu v letih 1941–1942,
- 5) načrti in mape,
- 6) zadeve, ki jih je obravnaval komisar za civilne zadeve v Trstu od leta 1925 naprej.
Izročena ni bila zadeva, nanašajoča se na občino Herpelje – Kozina (2 fascikla instrukcij, 6 meritvenih operatov in 10 fasciklov razprav) in zadeva, nanašajoča se na delitev Torre v občini Poreč (1 fasc. instrukcij in delitveni operat), ker sta bila kraja med STO in Jugoslavijo. Izročili so zadevo za občino Štjak, ki je pomotoma izostala pri točki 6.
- 7) seznam pologov občin in drugih za stroške za poslovanje v civilnih zadevah. Izročili so fascikle, ki so se nanašali na občini Herpelje – Kozina in Poreč ter del občin Marezige in Portole, ker te niso bile v celoti vključene v jugoslovansko ozemlje.²⁸

²² AS 0, šk. 64. J. Maček, popis mikrofilmov, rokopis.

²³ AJ 54, fasc. 63/134–135. Dopis Gospodarske delegacije FLRJ v Trstu 7. 4. 1948 ministrstvu za zunanje zadeve v Beograd, Pov. 86/48 in priložen srbohrvaški prevod pisma glavnega štaba zavezniške vojne uprave angloameriške cone STO z dne 5. 4. 1948.

²⁴ AS 1551, šk. 103.

²⁵ DA PA, fasc. 63, 1968. Srbohrvaški prevod zapisnika o primopredaji leta 1953 Prot. n. 9.292, je predložila italijanska stran na jugoslovansko italijanskih pogovorih v Trstu 12. 3. 1968.

²⁶ Prav tam. Srbohrvaški prevod zapisnika Prot. n. 1.325 iz leta 1954.

²⁷ Oblak Čarni: Rimska konvencija iz leta 1922, str. 28 sl.

²⁸ AS 0, šk. 62. Slovenski prevod zapisnika o primopredaji gradiva agrarnih operacij 21. 6. 1954.

Pogajanja po podpisu Londonskega memoranduma 1954

Po podpisu Londonskega memoranduma 5. oktobra 1954 so z ureditvijo tržaškega vprašanja nastale nove razmere. Jugoslovanska stran je pričakovala, da se je odprla možnost za vrnitev arhivov, umetnin in kulturnih predmetov odnesenih iz cone B STO. Eksperti so pripravljali popise umetnin.²⁹ Vprašanje arhivov je jugoslovansko zunanje ministrstvo skušalo urediti bodisi tako, da bi razširili veljavnost Sporazuma iz leta 1950 tudi na nekdanje območje Trsta, bodisi tako, da bi tudi tu priznali enaka načela. Jugoslovanska ambasada v Rimu je leta 1955 še pred koncem pogajanj v Gorici skušala doseči, da bi razširili delovno področje goriške komisije še na razdelitev arhivov v Trstu. Italijanska stran pa je menila, da je potrebna odgoditev, ker "*sedanja situacija v Trstu ne odgovarja, da bi pričeli s tem delom*".³⁰ Želeli so le detajlne sezname naših zahtev, da bi jih preučili in v Trstu opravili priprave.

V naslednjih letih je jugoslovanska stran poskušala doseči, da bi vprašanje kulturnih restitucij in delitev arhivov uredili v okviru Trsta med generalnim konzulatom FLRJ in generalnim komisarjatom v Trstu. Italijanska stran načelno ni nasprotovala, a konkretnega reševanja ni bilo.

Pogajanja v Milanu, Rimu in Beogradu, 1960

Po nenehnih intervencijah jugoslovanske vlade je italijansko zunanje ministrstvo konec leta 1959 privolilo na nadaljevanje pogajanj o restituciji umetniških in zgodovinskih dobrin. Delegaciji obeh strani sta se sestali 18. januarja 1960 v Milanu. Jugoslovansko delegacijo (člani so bili Gamulin, Stele in Juvančič) je vodil svetnik Miloš Morača, italijansko pa pooblaščen minister De Novalis. Na pogovorih so vsaj glede nekaterih vprašanj skoraj dosegli soglasje, a so bila pogajanja na željo italijanske strani že 28. januarja prekinjena.

Ko so se 27. aprila 1960 ponovno sestali v Rimu, je italijanska stran, ki jo je takrat vodil pooblaščen minister Rodolfo Siviero, zastopala stališče, da italijanska delegacija, ki se je pogajala v

Milanu, ni imela pooblastil za sklepanje sporazumov niti v posameznih točkah.³¹

Po nekaj več dni trajajočih prekinitvah je proti koncu maja italijanska delegacija predlagala prekinitvev pogajanj do prvih dni junija, da bi se medtem sestal medministrski odbor, ki naj bi uskladjal stališča posameznih ministrstev (finančnega, prosvetnega in zunanjega); to naj bi olajšalo nadaljni potek pogajanj.

Ko so se 6. junija 1960 spet sestali (že po seji medministrskega odbora), je vodja italijanske delegacije spet predlagal odložitev pogajanj, dokler ne bi posamezna ministrstva predložila italijanski vladi poročilo o predmetih, ki jih je zahtevala Jugoslavija. Jugoslovanska delegacija je nasprotovala odlaganju pogajanj, ker je menila, da so jugoslovanske zahteve znane že dolgo in da so imeli pristojni italijanski organi dovolj časa, da bi jih preučili, če bi želeli, da bi bil sporazum dosežen.³²

Po ostrem protestu jugoslovanskega zunanjega ministrstva so se pogajanja nadaljevala na politični ravni, tj. brez sodelovanja izvedencev. V prostorih jugoslovanskega zunanjega ministrstva v Beogradu so v dneh od 6. do 11. avgusta 1960 nadaljevali pogovore Berislav Žulj z jugoslovanske strani in ambasador Alberto Berio in minister Pio Archi z italijanske, in sicer na temelju rezultatov dotedanjih pogajanj, predvsem januarja 1960 v Milanu in maja 1960 v Rimu.

- 1) 11. avgusta so podpisali t. i. "*Beograjski zapisnik*".³³ V njem so določili, da se morajo pogajanja čim prej končati s sporazumom, s katerim bodo popolnoma in dokončno urejene obveznosti, ki jih ima Italija v zvezi z restitucijo jugoslovanskih kulturnih dobrin po mirovni pogodbi z dne 10. 2. 1947. Nato so v 12 točkah strnili sklepe z nakazanimi rešitvami za velik del jugoslovanskih zahtev:
- 2) Biblioteka Paravia iz Zadra – sprejet načelni sporazum, da bo vrnjena;
- 3) Speleološki inštitut v Postojni – načelni sporazum, da bo vrnjen znanstveni material za jame na priključenem ozemlju, depozit ustanovitelja Perka bo izročen naslednikom v Jugoslaviji;
- 4) knjige šolskih knjižnic s priključenega ozemlja bodo vrnjene;

²⁹ AS 0, šk. 73. Prof. France Stele, dr. Zvonko Perišič: Poročilo o zahtevah po restituciji umetniških in drugih kulturnih dobrin, odpeljanih iz cone B v Italijo oz. v Trst. Rim, 22. decembra 1954.

³⁰ DA PA 1955 Italija. Telegram iz Rima zveznemu sekretariatu za zunanje zadeve FLRJ (dalje ZSZZ) v Beogradu, Pov. 308, 22. 4. 1955.

³¹ DA PA 1960, Italija. Poročilo Miloša Morače iz Rima 16. 5. 1960.

³² Stanovnik: Škodljivo zavlačevanje (časopisni izrezek v osebni fond M. Kosa, fasc. 1); Akademik prof. dr. Milko Kos, Kulturne dobrine iz Jugoslavije še vedno v Italiji, Delo, 27. julija 1960.

³³ DA PA 1960, Italija. št. 423337, 9. 9. 1960.

- 5) Arheološki muzej v Zadru – že prej sprejet sklep, da ostane gradivo v Benetkah, v Zadru pa štiri rimske statue iz Nina;
- 6) 53 zvonov iz 14. in 15. stoletja, zgodovinske in umetniške vrednosti s priključenega ozemlja – bo vrnjenih, italijanska stran je prosila, da ji jugoslovanska stran pusti 7 zvonov, ki jih je že označila;
- 7) Inštitut za biologijo morja v Rovinju – podlaga za rešitev bodo jugoslovanski predlogi, dani v Rimu 28. maja 1960. Gradivo, ki bi manjkalo, bodo lahko zamenjali z drugim ustrezne vrednosti;
- 8) Biblioteka frančiškanskega samostana na Kostanjevici pri Gorici – bo vrnjena po neposrednem dogovoru med frančiškani province Trento in samostanom na Kostanjevici pri Gorici;
- 9) poliptih cerkve sv. Frančiška v Pulju – jugoslovanska stran je trdila, da je poliptih last cerkve, italijanska pa, da je potreben neposredni dogovor med frančiškanskima provincama Zagreb in Padova;
- 10) Občinska biblioteka v Pulju in Muzej v Pulju – obe strani sta se strinjali, da bi diskusija o pravni naravi društva "*Società Istriana di archeologica e storia patria*" pogajanja samo zavlekla, zato so predlagali, da bodo vrnjene knjige, navedene v jugoslovanskem seznamu, predloženem leta 1955, ki jih bo še mogoče najti, za Muzej pa je prišla v poštev delitev, ki jo je predlagala jugoslovanska stran v Promemoriji 28. maja 1960 v Rimu.
- 11) arhivsko, umetniško in arheološko gradivo s priključenega ozemlja – ker je jugoslovanska stran sezname gradiva in dokumentacijo že izročila, naj bi v treh mesecih dala dodatna pojasnila, če bo potrebno. Italijanska stran naj bi v prihodnjih šestih mesecih vso dokumentacijo pregledala, še v prihodnjih treh mesecih naj bi potem mešana komisija odločila o restitucijah oz. zamenjavah, če restitucija ne bo mogoča; Zagotovljena naj bi bila integriteta fondov in možnost snemanja gradiva, ki bo izročeno na mikrofilmu. Šestmesečni rok je začel teči 1. septembra 1960;
- 12) dve Carpaccievi sliki, krstilnica kneza Višeslava in slika Benkovića – brez prejudiciranja načelnih stališč, naj bi bila ena Carpaccieva slika vrnjena Jugoslaviji.
Izvedenci naj bi začeli delo v zvezi s točkami 1, 2, 3, 6, 9 in 10 15. septembra in to naj bi trajalo do 15. oktobra 1960. Ko bo doseženo soglasje, bo gradivo izročeno v najkrajšem možnem času.

Popolnoma nerešeno pa je ostalo vprašanje vra-

čanja arhivov in drugih kulturnih dobrin iz nekdanje cone B. V posebni prilogi beograjskemu zapisniku so zapisali, da je jugoslovanska stran med pogovori ponovila zahtevo po restituiranju arhivskega in umetniškega materiala z ozemlja pod jugoslovansko upravo, na katero se je nanašal Londonski memorandum z dne 5. oktobra 1954. To je zahtevala že z noto ambasade v Rimu 12. marca 1955. Ker italijanska vlada na noto vse dotlej ni odgovorila, je jugoslovanska stran prosila za čimprejšnji odgovor na vprašanje, kdaj se bodo začela pogajanja o restituiranju tega gradiva. Poudarila je, da Londonski memorandum temelji na mirovni pogodbi in tako Italijo enako obvezuje. Italijanska delegacija je odgovorila, da nima navodil za razpravljanje o gradivu iz cone B.

Pogajanja po podpisu "Beograjskega zapisnika" 1960–1961

Septembra 1960 je jugoslovansko zunanje ministrstvo imenovalo izvedence za izpeljavo sklepov beograjskih pogajanj.³⁴ V Italijo so odpotovali dr. Milan Prelog, dr. Ernest Mayer (za gradivo Speleološkega inštituta v Postojni), France Ostanek (za knjige šolskih knjižnic), dr. Tomo Gamulin (za Inštitut za biologijo morja v Rovinju), dr. Grga Gamulin, Matko Rojnić in dr. France Stele (za zvonove). Na predlog italijanske strani so določili arbitražno komisijo; vodila sta jo minister Archi in ambasador Javorski. Naloga komisije je bila kompromisno rešiti takoj vsako sporno vprašanje, ki bi nastalo pri delu.

Konec oktobra 1960 pa so ustanovili mešano komisijo za uresničitev sklepov beograjskega zasedanja. Jugoslovanski delegaciji je predsedoval Mihajlo Javorski, veleposlanik v Rimu, njegov namestnik je bil Svetislav Todorović, člani pa dr. Grga Gamulin, dr. Ivo Juvancić in Boro Stojanović. Izvedenci so bili dr. Matko Rojnić, dr. Milan Prelog, dr. Tomo Gamulin, dr. France Stele, dr. Milko Kos, dr. Ernest Mayer in France Ostanek.

Delo je potekalo v različnih okoliščinah. France Ostanek je razmeroma hitro prevzel knjige, ki so jih hranili v Državni biblioteki v Gorici kot "Fond Idrija". Izročili so mu 1056 del v 2.780 zvezkih, 25 del v 52 zvezkih pa so zadržali za dopolnitev svojih fondov; za to so dali nekaj novejših italijanske literature. Dr. Mayerju, ki je prevzemal gradivo Speleološkega inštituta, so zavrnilo izročitev 21 zabojev gradiva iz nekdanje cone B (Sečovlje). Izvedenec, ki

³⁴ DA PA 1960, Italija. Zapisnik sestanka v ZSZZ 20. 9. 1960, Pov. br. 946/40.

je prevzemal biblioteko v Zadru, je našel popolnoma drugačne razmere od razmer ob popisu leta 1949 itd. Čeprav je bil beograjski zapisnik po mnenju jugoslovanske delegacije v temelju dober, ker je bil po dolgih letih pogajanj podpisan dokument, s katerim je italijanska vlada sprejela določene obveznosti, je italijanski strani dovoljeval nadaljnje manevriranje. Tako kot so v dotedanjih pogajanjih glavne težave povzročali italijanski strokovnjaki, strokovni krogi in krogi okrog društva Società Istriana, se je nadaljevalo, tudi zato, ker je beograjski zapisnik prepustil izvedencem obeh strani glavno delo pri reševanju posameznih zahtev. Usklajevanje stališč v mešani komisiji je bilo zato nujno.

Ko se je mešana komisija sestala v drugi polovici junija (14.–22.) 1961 v Rimu,³⁵ je imela na dnevnem redu še tri popolnoma nerešena vprašanja, ki jih ji že na prejšnjih pogovorih v februarju in marcu 1961 ni uspelo rešiti. Šlo je 1.) za material nekdanje pokrajinske biblioteke v Pulju, 2.) za izkopanine iz Sv. Lucije (danes Most na Soči), ki jih je Italija dobila z Dunaja po prvi svetovni vojni in so bile razstavljene v Mestnem muzeju v Trstu in 3.) za splošni del biblioteke Speleološkega inštituta v Postojni, ki ga niso mogli razdeliti po kriterijih, dogovorjenih v Beogradu, ker se ni nanašal niti na naše niti na italijanske kraške jame. V nadaljnjih pogovorih so se dogovorili, da izkopanine iz Sv. Lucije (Most na Soči) na italijansko prošnjo ostanejo v Trstu, ker bi sicer italijanska stran imela doma težave. Namesto njih pa bi izročili del slikarja Jurja Čulinoviča iz XVI. stoletja, saj v Jugoslaviji ni bilo nobenega njegovega dela. Za del gradiva Speleološkega inštituta iz Postojne, ki bi nam pripadal, če bi ga delili, naj bi italijanska stran plačala 5 milijonov lir. Za puljsko biblioteko so dali precejšnje število knjig, navedenih v jugoslovanskem popisu leta 1955 in so jih medtem priskrbeli, vendar zelo malo periodike. Zato naj bi izročili še 34.654.000 lir za nabavo manjkajočega gradiva.

V poročilu tega zasedanja jugoslovanska delegacija ugotavlja, da je po 13 letih pogajanj končno dosežena rešitev vprašanj vrnitve naših kulturnih dobrin s priključenega ozemlja. Pri tem so bile potrebne znatne koncesije z naše strani. Veliko pa je bilo tudi prizadevanj italijanskega zunanjega ministrstva, da je premagalo notranje težave. Posebej pa so pripomnili *"da vprašanje restitucije kulturnih dobrin, odnesenih iz bivše cone B STO, ni rešeno in kot v Beograjskem zapisniku, ostaja še nadalje odprto"*.

Razdelitev gradiva v Državnem arhivu v Trstu 1961

V začetku marca 1961 je potekel 6-mesečni rok, določen v Beograjskem zapisniku, ko naj bi se sestali tudi strokovnjaki za arhive. Tako je v Državnem arhivu v Trstu 6. marca 1961 začela delo jugoslovansko-italijanska komisija za razdelitev arhivov³⁶ v sestavi: prof. Milko Kos, prof. Dinko Foretič z jugoslovanske in prof. Antonio Lombardo, dr. Ugo Tucci in dr. Maria Laura Iona z italijanske strani. Delali so na podlagi seznama zahtev, pripravljenega po Perronijevem inventarju, ki ga je predložila jugoslovanska stran leta 1955. O arhivih za cono B niso razpravljali, ker italijanski strokovnjaki tudi tokrat niso imeli pooblastila za to.

Komisija je po načelu provenience določila, kaj naj bo izročeno Jugoslaviji v originalu. Od tega so Sloveniji pripadli: tolminska urbarja iz let 1598 in 1621, dva urbarja družine Formentini iz leta 1602, desetinski urbar iz Poljan nad Škofjo Loko iz leta 1741 in knjiga testamentov podložnikov graščine Schwarzenegg (Završniška graščina) pri Sežani. Pripadli so ji tudi arhivski fondi: Ilirske province (1809–1813), Kraljevina Ilirija v Ljubljani (1813–1814), Okrajno glavarstvo v Sežani (1814–1918), Civilni komisariat okraja Sežana (1918–1924), Okrajno glavarstvo za Notranjsko v Postojni (1801–1918), razni statistični dokumenti za Slovensko Primorje (1813–1918). Na mikrofilmih je dobila fond Banke in kmečke posojilnice v Julijski krajini (1798–1918), arhiv družine Marenzi - Hohenwart ter fotografije tolminskega urbarja iz leta 1377. Tolminski urbar je po provenienci iz Ogleja, zato je ostal v Trstu. Po načelu provenience pa bi bili upravičeni do arhiva družine Marenzi - Hohenwart iz gradu Ravne na Notranjskem. Ker je bil to depozit, ga po obstoječih zakonskih predpisih ni bilo mogoče odtujiti.

Italiji so ostale vse arhivalije, nastale v delovanju osrednjih uradov za Primorje, ki so imeli sedež v Trstu v času Avstro-Ogrske monarhije, kot npr. nekdanji tržaški gubernij, namestništvo (Staatshalterei), urad za zemljiško odvezo, policijska direkcija v Trstu (1814–1918), pomorska vlada (od 1850 dalje), apelacijsko sodišče v Trstu, tožilstvo za Primorsko, arhivi vojaških komand, arhivi okrožnega urada oz. glavarstev v Gorici, Gradiški, Tržiču, arhivi uradov, ki so imeli sedež v Kopru od konca beneške oblasti, v francoskem obdobju in do konca Avstro-Ogrske (1797–1918). Arhiv sodišča Avstro-Ogrske mornarice in drugih Avstro-Ogrskih vo-

³⁵ AS 0, šk. 63. Beležka na razgovorih 14. do 22. 6. 1961, kopija.

³⁶ SAZU, Osebni fond Milko Kos, fasc. 1.

jaških sodišč je med vojno odpeljala nemška okupacijska oblast. V Trstu so na podlagi načela provenience ostali tudi nekateri starejši rokopisi iz obdobja po 14. stoletju, ki jih je Italija prejela iz Državnega arhiva na Dunaju po prvi svetovni vojni in izhajajo iz arhivov oglejskih patriarhov in goriških grofov v Gorici.

Sporazum o reguliranju restitucije kulturnih dobrin Jugoslaviji, 1961

15. septembra 1961 sta veleposlanik Mihajlo Javorski za FLR Jugoslavijo in Pio Archi za Republiko Italijo v Rimu podpisala Sporazum o reguliranju restitucije kulturnih dobrin Jugoslaviji; ratificiran je bil 6. marca 1962.

V sporazumu je bilo v členu I določeno, da bo italijanski strani izročen bibliografski material iz zapuščine Nakich iz biblioteke Paravia v Zadru. Štiri statue iz Nina bodo ostale v Zadru, zato bo jugoslovanska stran izročila Italiji arheološki material iz zadrškega muzeja, ki je bil tedaj v Benetkah. V zameno za arheološki material iz Nezakcija bo jugoslovanska stran izročila italijanski Višeslavovo krstilnico iz 6. stoletja, imenovano "Kovčeg iz Sanmaghera". Jugoslovanska stran bo italijanski odstopila arheološki material iz Sv. Lucije (Most na Soči), ki je razstavljen v Mestnem muzeju v Trstu in ga je Avstrija po prvi svetovni vojni izročila Italiji. V zameno pa bo italijanska stran Jugoslaviji izročila sliko Jurja Čulinoviča (Schiavone) Madona z detetom.

V členu II so bile navedene vsote, ki jih bo Italija plačala: 120.000.000 lir odškodnine za uničene zvonove, 5.000.000 lir za splošni del biblioteke Speleološkega inštituta v Postojni, ki bo ostal v Italiji, 5.000.000 lir za snemanje dokumentov iz let 1748–1918, ki se nanašajo na jugoslovansko ozemlje, in bodo ostali v Državnem arhivu v Trstu, na mikrofilm, 34.654.000 lir pa za del Puljske biblioteke, ki ni bil restituiran.

Člen III določa, da ta Sporazum predstavlja popolno in dokončno ureditev vseh vprašanj, povezanih z obveznostjo Italije iz čl. 12 in 75 in paragrafa 4 priloge XIV mirovne pogodbe glede restitucije kulturnih dobrin Jugoslaviji. Po podpisu Sporazuma ni mogoče postaviti nobene reklamacije ali zahteve, ki bi imela isto naravo ali izvor kot vprašanja, ki jih Sporazum ureja (tj. "generalna kvita").

Sporazum ima priloge A 1 – A 11, prilogo B in prilogo C s seznama gradiva, ki bo izročeno eni ali drugi strani.

V Prilogi A 2 je material Speleološkega inštituta v Postojni, v Prilogi A 3 knjige šolskih knjižnic s

priključenega ozemlja, v Prilogi A 4 zvonovi, v Prilogi A 6 biblioteka frančiškanskega samostana na Kostanjevici in v Prilogi A 10 material Državnega arhiva v Trstu.

V Prilogi A 10 je bil seznam gradiva po provenienci s slovenskega in hrvaškega ozemlja, ki je bilo izročeno v originalu. V Državnem arhivu v Trstu sta ga prevzela prof. dr. Milko Kos in Dinko Foretić, direktor Historijskega arhiva v Zadru. Gradivo, skupno je bilo 2699 fasciklov, knjig in rokopisov, je bilo v 86 zabojih z vlakom prepeljano v Ljubljano, tu pa so ga razdelili; približno tretjina je pripadla Hrvaški. Jugoslovanskima izvedencema so izročili še kopijo na papirju tolminskega urbarja iz leta 1317 (*Liber Censualis Ecclesiae Aquileiensis*), mikrofilme iz arhiva družine Marenzi - Hohenwart in statistične dokumente o bankah in kmečkih posojilnicah v Julijski krajini.³⁷

Leta 1963 je posebna komisija odbrala iz fondov, ki so ostali v Tržaškem državnem arhivu gradivo, ki se nanaša na jugoslovansko ozemlje. V letih 1964–1965 je bilo posneto na mikrofilm in 15. 9. 1969 so bili mikrofilmi pripeljani v Arhiv SR Slovenije. Tu so hrvaški arhivisti prevzeli del, ki se nanaša na Hrvaško.³⁸

Dvostranski pogovori o razdelitvi administrativnega gradiva, 1964–1968

Dvostranski pogovori o izročitvi administrativnega (dokumentarnega) gradiva so potekali še v 60. letih. Konec leta 1960 sta obe strani dosegli načelni dogovor o nadaljevanju pogovorov o razdelitvi dokumentov, potrebnih za upravljanje območja, priključenega Jugoslaviji po mirovni pogodbi iz leta 1947, in razdelitvi dokumentov med Jugoslavijo in Italijo za območji, ki sta z Londonskim memorandumom o soglasju z dne 5. oktobra 1954 prišli pod jugoslovansko oz. italijansko civilno upravo. Zapisnik o zamenjavi zemljiško-knjižnega, katastrskega in drugega gradiva so podpisali v Trstu 22. 12. 1960. Odobrili sta ga obe vladi.³⁹

Pogovori so se začeli leta 1964 v Trstu. Jugoslovansko stran je vodil dr. Milivoj Ivčić, sodnik vrhovnega sodišča Hrvaške, strokovnjak za zemljiško-knjižno gradivo je bil dr. Božidar Zega, za kataster pa do marca 1965 Karel Miklavčič, potem pa Zorko Ukmar. Italijansko delegacijo je vodil

³⁷ Osebni fond Milko Kos, fasc. 1. Poročilo: Vračanje kulturnih dobrin iz Italije. Delo ekspertov za arhive v marcu 1961, Ljubljana, 11. 6. 1961.

³⁸ AS 0, šk. 64.

³⁹ DA PA, 1964 Italija. Dopis ZSZZ br. 46.106, 24. 1. 1964.

prof. Guido Gerin, izvedenci so bili dr. ing. Bari in dr. Serbo, od marca 1968 tudi direktor Državnega arhiva v Trstu dr. Ugo Tucci. V letih 1964 in 1965 je bil razdeljen zemljiško-knjižni in katastrski material, ki je bil naštet v zapisniku iz decembra 1960. Jugoslovanska stran je 30. 7. 1964 prevzela zemljiško-knjižno gradivo in kopije zemljiško-knjižnih vpisov za k. o. Brestovica, Veliki Dol. Pliskovica, Krajna vas, Gorjana, Dutovlje in Socerb ter vse katastrske dokumente iz čl. 1 drugega dela Pravilnika za k. o. Škofije. Sprejeto gradivo so izročili občinskima sodiščema v Kopru in Sežani ter katastrskemu uradu v Kopru.⁴⁰ Marca 1966 je dr. Ivčič poročal, da so italijanski strani izročili vse gradivo, ki je bilo predvideno v zapisniku iz decembra 1960 in v dodatni specifikaciji izvedencev.⁴¹

Na zasedanju 15. marca 1968 je jugoslovanska stran prevzela izvornike knjig za železniške proge Divača–Pulj, z odcepoma Kanfanar–Rovinj in Herpelje–Trst, Trst–S. Sabba, Trst–Poreč in Gorica (meja)–Ajdoščina (vipavska proga) ter 251 mapnih listov kot priloge. Vse gradivo so izročili v začasno hrambo občinskemu sodišču v Kopru.⁴²

S prevzemom železniških knjig in prilog sta obe strani sklenili medsebojne obveznosti po zapisniku iz decembra 1960.

Toda zapisnik ni zajel vsega za administracijo potrebnega gradiva: to je bilo jasno že v pripravah. Zato je vseboval določilo, da *"kar se tiče ostalega materiala, ki ni ugotovljen, bodo eksperti nadaljevali z ugotavljanjem in bodo za material, za katerega bo dosežena soglasnost o delitvi, določili tudi postopke za razdelitev"*.⁴³ Jugoslovanska stran si je prizadevala za razširitev sporazuma na preostalo gradivo, ki ga je potrebovala administracija. Pripravila je seznam na podlagi podrobnih zahtev resornih organov v Sloveniji in na Hrvaškem in ga kot t. i. *indikativno listo* predložila italijanskim izvedencem. Ti pa o njej niso želeli razpravljati. Italijanska stran je pogovore leta 1968 prekinila. Neuresničen je ostal tudi *"Ažurirani seznam"* dela katastrskega operata, ki še ni bil vrnjen.⁴⁴ Seznam je po sklepu zasedanja marca 1968 pripravil Zorko Ukmar.

Pismo Minić – Rumor, 1975

Podpisnika Osimskih sporazumov med Jugoslavijo in Italijo Miloš Minić in Mariano Rumor sta si novembra 1975 izmenjala tudi pismo⁴⁵ s to vsebino:

"Osimo (Ancona), 10. november 1975

Gospod minister,

med pogajanji, ki so pripeljala do sklenitve danes podpisane pogodbe med našima dvema državama, sva se sporazumela o naslednjem: V šestih mesecih od uveljavitve omenjene pogodbe se bosta delegaciji, ki ju bosta imenovali jugoslovanska oziroma italijanska vlada, sestali v kraju, ki bo pozneje določen, in obravnavali vprašanja, ki se nanašajo na kulturne dobrine, umetniška dela, arhive ter katastrske in zemljiške knjige z ozemlja, navedenega v 21. členu mirovne pogodbe z Italijo z dne 10. 2. 1947. Na tem sestanku bodo obravnavana tudi preostala vprašanja glede arhivov, katastrskih in zemljiških knjig z ozemlja, ki ga je Italija odstopila Socialistični Federativni Republiki Jugoslaviji na podlagi mirovne pogodbe z Italijo z dne 10. 2. 1947".

Na podlagi pisma je bila ustanovljena mešana jugoslovansko-italijanska komisija. Zasedala je trikrat, aprila 1978 v Rimu, decembra 1979 v Portorožu in oktobra 1981 spet v Rimu.⁴⁶ Jugoslovansko delegacijo je na vseh treh zasedanjih vodil Stjepan Humel, direktor Zavoda za spomeniško varstvo SR Hrvaške, italijansko pa na prvem zasedanju veleposlanik Giovanni Falchi, na drugem in tretjem pa veleposlanik Mario Profili.

Na prvem zasedanju 1978 je jugoslovanska delegacija predložila in obrazložila izhodišča in italijanski strani izročila knjigo zahtev⁴⁷ s 529 postavkami. Zahteve so bile postavljene po podatkih, ki so bili tedaj na voljo v naših kulturnih institucijah in literaturi. Šlo je predvsem za gradivo nekdanje cone B STO, o katerem italijanska stran dotlej ni želela razpravljati. Jugoslovanska stran je ob tem predlagala, da bi italijanska dovolila jugoslovanskim strokovnjakom dostop do gradiva in vpogled vanj v ustreznih italijanskih kulturnih institucijah, da bi svoje zahteve precizirali.

Na drugem zasedanju decembra 1979 je italijanska stran zamenjala predsednika delegacije. Novi predsednik Mario Profili je ostro napadel jugoslo-

⁴⁰ Prav tam: Poročilo M. Ivčiča ZSZZ 30. 7. 1964.

⁴¹ Prav tam: Beležka na sestanku 15. 3. 1966, ZSZZ br. 46.570, 21. 3. 1966.

⁴² DA PA, 1968 Italija. M. Ivčič: poročilo ZSZZ 25. 3. 1968.

⁴³ DA PA, 1964 Italija. Beležka na sestanku, ZSZZ br. 45.738, 21. 3. 1964.

⁴⁴ AS 0, šk. 75.

⁴⁵ Več o Osimskem pismu: Murko: Meje in odnosi s sosedomi, str. 458 sl.; Mekina: Ukradeni spomin, Mladina, Ljubljana, 6. 4. 1993.

⁴⁶ AS 0, šk. 65.

⁴⁷ Prav tam, šk. 57 in 61.

vanske zahteve kot pretirane, ki presegajo določila Osimskega pisma. Ob zelo ozki razlagi pisma se je pokazalo, da bi bila italijanska stran pripravljena priznati nekatere zahteve, med njimi stari koprski arhiv in umetniške slike, odnesene iz cerkve v Piranu in morda tudi zahteve glede katastrskega in zemljiško-knjižnega gradiva. Zavračala pa je vsakršno razpravljanje o zahtevah po vrnitvi kulturnih dobrin z ozemlja, priključenega z mirovno pogodbo leta 1947. Sprejela ni predloga jugoslovanske strani, da bi najprej razpravljali o zadevah, ki jih načelno ni odklanjala, in tako dosegli vsaj nekaj rezultatov. Pripravljena je bila priznati nekaj zahtev, vendar le v svežnju, to pa je pomenilo, da bi morala jugoslovanska stran privoliti v italijansko ponudbo v celoti ali pa dopustiti, da se delegaciji razideta brez rezultata. Jugoslovanska delegacija tako omejene ponudbe ni mogla sprejeti in zasedanje se je končalo brez rezultatov. O dostopu jugoslovanskih izvedencev do italijanskih kulturnih institucij se italijanska stran ni hotela pogovarjati. Na tem zasedanju je italijanska delegacija tudi uradno povedala, da Italija ni ratificirala pisma Minić – Rumor, ki je bila podlaga za meddržavne pogovore o restitucijah.

Svoje kriterije je italijanska stran še potrdila in zaostрила v noti, ki jo je poslala 16. januarja 1980.⁴⁸ Potem je bil aprila 1981 v Rimu predsedniški sestanek, na katerem naj bi skušali najti možne osnove za začetek konkretnih pogovorov za uresničitev vsebine pisma Minić – Rumor. Italijanska stran je poudarjala svoja že znana stališča, da so osnova za dialog ta merila:

- v ozemeljskem pogledu so vrnitve strogo povezane z jugoslovanskim območjem nekdanjega STO
- časovni – priznано je bilo samo obdobje 1941–1945
- državna posest – zavrjene zahteve glede imovine, ki je sedaj v posesti dežel, pokrajin, občin in drugih javnih ustanov, vse, kar je v zasebnih rokah oziroma v cerkveni lasti
- zahtevajo dokaze o tem, kje so stvari danes, kdaj so bile odnesene in kdo jih je odnesel.

Po takem pojasnilu italijanske strani bi jugoslovanska stran ne imela pravice zahtevati materiala, odnesenega ne iz Istre ne iz Dalmacije. Te omejitve pa bi prizadele tudi zahteve iz nekdanje cone B STO; italijanska stran ni priznala ničesar, kar ni v posesti državnih ustanov. Ničesar tudi ni hotela slišati o gradivu, odnesenem pred letom 1940 (umetniška dela) in obsežnem materialu, od-

nesenem še po letu 1945 po končani drugi svetovni vojni na nelegalen način in izročeni italijanskim kulturnim ustanovam; to je večkrat potrjeno v njihovih katalogih (npr. Società istriana di archeologia e storia patria). Jugoslovanska stran naj bi dokazala, kje v Italiji so posamezni predmeti. Jugoslovanska stran je bila dolžna dokazati, da so bili določeni predmeti odneseni, ni pa bilo mogoče zahtevati, da poizveduje, kje so ti predmeti v hrambi.

V dneh 21. in 22. oktobra 1981 je bilo v Rimu 3. zasedanje mešane jugoslovansko-italijanske komisije za restitucijo kulturnih dobrin in arhivskega materiala. Na tem zasedanju je jugoslovanska delegacija predlagala, da bi začeli razpravo o nedvoumnih zadevah in nadaljevali s spornimi, a italijanska stran je takoj ponovila svoja že večkrat omenjena merila in dala jasno vedeti, da so zanjo osnova za pogajanja, ker so bila sprejeta na ravni ministrov nivoju in v parlamentu. Predlagala je, naj se jugoslovanska stran izreče za začetek samo o njihovem ozemeljskem merilu (naj privoli samo na vrnitev materialov z jugoslovanskega dela nekdanjega STO), nato bi bili morda pripravljene razpravljati o nadaljnjih merilih, izvedencih itd.

V nadaljnji razpravi je jugoslovanska stran razložila in utemeljila svoje stališče do meril, ki jih je postavljala italijanska stran in opozorila, da ne razume tako restriktivne razlage njenih obveznosti. V predloge italijanske strani ni hotela privoliti, ker bi s tem kršila določila veljavno sprejete politične podlage (platforme) svoje vlade. Na tej točki so bila pogajanja blokirana. Sprejet je bil skupni zapisnik, v katerem sta obe strani ugotovili razhajanja v razlagi pisma Minić – Rumor in Sporazuma iz leta 1961 in sklenili o tem obvestiti svoji vladi.

Jugoslovanska stran si je prizadevala za nadaljevanje pogajanj. Prišlo je še do predsedniškega sestanka marca 1987,⁴⁹ ko sta se na Brionih sestala predsednika obeh delegacij v mešani komisiji, slovenski delegaciji je tedaj predsedoval dr. Borut Bohte in italijanski Stefano D'Andrea, in se dogovorila za sestanek izvedencev obeh strani, na katerem bi skupno preučili jugoslovanske zahteve glede arhivov. Do sestanka ni prišlo. Ni bilo niti sestanka ekspertov v Rimu, za katerega so se slovenski arhivisti po osamosvojitvi Slovenije dogovorili z italijanskimi kolegi, da bi skupno pretresli naše terjatve. Italijanska stran je svojo privolitev za pogovore umaknila takoj, ko so se odnosi med državama ohladili. Jeseni leta 1991 smo pripravili revidiran seznam s samo slovenskimi terjatvami; izročeni je bil italijanski strani. Med odprta vprašanja, ki

⁴⁸ AS 0, š.k. 60.

⁴⁹ Prav tam, š.k. 59.

smo jih nasledili od nekdanje skupne jugoslovanske države in jih Slovenija in Italija morata rešiti, je arhive in drugo kulturno dediščino že pred poldrugim desetletjem (1993) uvrstila mešana slovensko-italijanska diplomatska komisija.

Viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

AS 0, Arhiv arhiva

AS 222, Prezidij Ljudske skupščine LRS

AS 1551, Zbirka kopij

Arhiv Jugoslavije Beograd (AJ)

AJ 54, Reparacijska komisija pri vladi FLRJ

Diplomatski arhiv v Beogradu (DA PA)

Politični arhiv

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG)

PANG 80, OLO Gorica

SAZU v Ljubljani

Osebni fond Milko Kos

Literatura

Kos, Milko: Kulturne dobrine iz Jugoslavije še vedno v Italiji. *Delo*, 27. julij 1960.

Mekina, Igor: Ukradeni spomin. *Mladina*, Ljubljana, 6. 4. 1993.

Murko, Ivo: Meje in odnosi s sosedomi. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2004.

Oblak Čarni, Marija: Rimska konvencija iz leta 1922 in urejanje vprašanja arhivov z Italijo. *Arhivi* XXII (1999), št. 1–2, str. 28–34.

Osimski sporazumi (ur. Kolenc, Č.), Koper: Založba Lipa, 1977.

Stanovnik, Aca: Škodljivo zavlačenje. *Delo* (?), junij 1960.

Škorjanec, Viljenka: Osimski pogajalski proces, III. del: Od Strmola do Osima 1974–1975. *Viri* 24 (2007), str. 213–214.

Ur. l. FLRJ

Ur. l. SFRJ

Zwitter, Fran: Naše kulturne revindikacije v novih mirovnih pogodbah. *Zgodovinski časopis* II–III (1948–1949), str. 157–165.

Zusammenfassung

RESTITUTION VON ARCHIVEN, KUNSTGEGENSTÄNDEN UND BIBLIOTHEKEN UND AUFTEILUNG DER ARCHIVE ZWISCHEN JUGOSLAWIEN UND ITALIEN NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG

Im Friedensvertrag zwischen Jugoslawien und Italien aus dem Jahr 1947 hat sich Italien verpflichtet, die Archive und das sonstige, von den italienischen Besatzungstruppen in der Zeit von 1941 bis 1943 aus dem jugoslawischen Territorium weggebrachte Kulturgut, die administrativen und historischen Archive für das durch den Friedensvertrag an Jugoslawien angegliedertes Gebiet, die in der Zwischenkriegszeit aus diesem Gebiet weggebrachten Archive und Kunstgegenstände sowie die Kulturgüter dieses Gebiets zu restituieren, die Österreich nach dem Ersten Weltkrieg Italien übergeben hat. Auf den Bestimmungen des Friedensvertrags basierten die späteren zwischenstaatlichen Abkommen, so die Verträge vom Dezember 1950 und vom September 1961 sowie das Schreiben Minič – Rumor im Rahmen des Vertrags von Osimo vom November 1975.

Italien hat die in der Zwischenkriegszeit aus Rijeka und Dalmatien weggebrachten Archive in den Jahren 1948–1949, die Archive für den Kreis Gorica in den Verhandlungen von 1951 bis 1955 und die Kunstgegenstände und Archivbestände für das angegliederte Gebiet aus dem Staatsarchiv Triest 1961 zurückgegeben.

Italien hat Gespräche über die Rückgabe der Kulturgüter aus dem jugoslawischen Teil des ehemaligen Freien Territoriums Triest die ganze Zeit über abgelehnt. Auch die von 1978 bis 1981 geführten Verhandlungen nach der Unterzeichnung des Vertrags von Osimo blieben vollkommen erfolglos. Eine gemischte slowenisch-italienische Kommission hat dieses Problem unter die übrigen, vom ehemals gemeinsamen jugoslawischen Staat übernommenen offenen Fragen gereiht, die Slowenien und Italien lösen müssen (1993).